

I. B. Segeđa,
к. е. н., доцент, Національний технічний університет України «КПІ»

ЕКОНОМІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ КОМПЛЕКС

I. V. Segeđa,
PhD, National Technical University of Ukraine "Kyiv Politechnic Institute", Kyiv

ECONOMICAL DEFINITION OF NATURAL RESOURCE COMPLEX

У статті досліджено та узагальнено існуючі у науковій літературі позиції щодо категорії «природно-ресурсний комплекс». Представлена класифікація комплексів різних рівнів інтеграції, які є в Україні. Визначені теоретико-методологічні підходи щодо його тлумачення та подане авторське бачення сучасного змісту поняття «природно-ресурсний комплекс», що дає змогу виділити його характерні особливості. В роботі представлена структура природно-ресурсного потенціалу комплексу: за територіальною ознакою, за компонентною ознакою, організаційна та функціональна.

The article explored and summarized existing scientific literature positions in the category of "natural resource complex." Presented the classification systems at various levels of integration, which are present in Ukraine. Article identified theoretical and methodological approaches to its interpretation and given the author's vision of the modern meaning of "Natural-resource complex", which allows to allocate there characteristics. The article shows the structure of natural resources complex: on the territorial basis, organizational and functional.

Ключові слова: *природно-ресурсний комплекс класифікація комплексів, природно-ресурсний потенціал.*

Key words: *Natural resource complex, systems classification, natural resource potential*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні призвели до радикальних змін ролі територіальних природно-ресурсних комплексів (ПРК), в народногосподарському комплексі країни. Збільшився взаємозв'язок економічних, соціальних, екологічних і інституційних аспектів на регіональному рівні, це робить актуальним розгляд проблеми формування стратегії сталого розвитку регіону як цілісної системи; посилюється значення природно-ресурсного потенціалу для економіки регіонів та комплексів; враховуючи необхідність збереження унікальних природних об'єктів соціального значення та навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розробку теоретичних та методичних положень щодо проблем природно-ресурсних комплексів внесли Руденко В., Светлосанов В., Литовка О., Миско К. та ін. Ретельне опрацювання їх робіт дає поштовх для подальшого розвитку забезпечення теоретичного підґрунтя для економічного визначення поняття природно-ресурсний комплекс.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є проведення аналізу теоретичних і методологічних засад тлумачення поняття «природно-ресурсний комплекс» та обґрунтування економічної сутності природно-ресурсного комплексу як структурної ланки суспільного відтворення із поданням авторського бачення його сучасного змісту.

Вклад основного матеріалу. Вагомий внесок в розробку теоретичних та методичних положень щодо проблем природно-ресурсних комплексів внесли Руденко В., Светлосанов В., Литовка О., Миско К. та ін. Ретельне опрацювання їх робіт дає поштовх для подальшого розвитку забезпечення теоретичного підґрунтя для економічного визначення поняття природно-ресурсний комплекс.

Виробничі структури, які формують виробничий ланцюжок, можна охарактеризувати як виробничий комплекс. Виділяються різні види виробничих комплексів в залежності від рівня, на якому вони формуються: господарський комплекс країни як сукупність галузей (або в сучасному розумінні видів економічної діяльності) народного господарства, зв'язаних між собою економічними стосунками в рамках одної держави.

Виробничі комплекси за критерієм галузевої приналежності (аграрно-промисловий комплекс; паливно-енергетичний; будівельно-виробничий, машинобудівний; військово-промисловий комплекс та ін.). Якщо скористатись функціональними критеріями, можна виділити інвестиційний, майновий, інноваційний, науково-виробничий комплекси.

За територіальною ознакою виділяються наступні види комплексів: регіональний виробничий комплекс як система взаємодії виробничих і соціально-економічних елементів в рамках регіону з метою розвитку економічного і виробничого потенціалу регіону, підвищення його конкурентоздатності. Класифікація комплексів різних рівнів інтеграції, які є в Україні представлена в табл.1.

Вперше термін «виробничий комплекс» був використаний Колосовським Н., який виявив комбінації виробничих процесів, що повторюються, однотипні поєднання виробництв в різних галузях і регіонах. Ключовим поняттям, введеним Колосовським Н. в теорію економічного районування, стало поняття «Енерговиробничих циклів», під якими розумілася вся сукупність виробничих процесів, які здійснюються в

економічному районі на основі використання певного виду енергії і наявної сировини: від первинної стадії видобутку і сировини до здобуття всіх видів готової продукції, які можливо виробити в регіоні, виходячи з вимог наближення виробництва до джерел сировини і комплексного використання всіх компонентів сировинних та енергетичних ресурсів даного типу. Поєднання циклів і їх сировинних і енергетичних баз на даній території утворює, згідно теорії Колосовського Н, територіально-виробниче ядро району.

Таблиця 1.
Класифікація комплексів різних рівнів інтеграції

Назва комплексу	Принципи виділення комплексу і характеристики визначальних чинників	Приклади комплексів відповідного рівня інтеграції
Територіально-виробничий комплекс (ТВК)	ТВК — ефективна форма територіальної організації господарства як частина єдиного народно-господарського комплексу країни, що представляє сукупність промислових, сільськогосподарських підприємств різних галузей, розташованих на певній території, економічно зв'язаних між собою використанням загально-районних природних і економічних ресурсів і умов, а також загальної системи розселення. Формується на базі унікальних природних ресурсів.	- Донбаський, основу якого складають промислові вузли: Донецько-Макіївський, Маріупольський, Стахановський, Горлівсько-Єнакіївський, Краматорсько-Слов'янський, Лисичансько-Рубежанський, Луганський, спеціалізується на галузях важкої індустрії (енергетиці, металургії, важкому машинобудуванні, хімічній промисловості), а також АПК; - Придніпровська (Дніпропетровсько-Дніпродзержинський, Запорізький, Криворізький і інш.) - Причорноморський (Одеський, Миколаївський, Херсонський, Керченський Симферопільський); - Прикарпатський (Івано-Франківський, Черновицький, Дрогобицько-Бориславський, Стрийський).
Територіально-галузевий комплекс (ТГК)	є частиною територіально-виробничого комплексу, в якому взаємозв'язані головні параметри по виробництву певного виду промислової продукції	Виробництво конкретного виду продукції: наприклад, легкові автомобілі — у Запоріжжі, виробництво приладів та засобів автоматизації: Київ, Житомир, Львів, Мукачеве, Черкаси., телевізорів, приймачів, пральних машин
Територіальний міжгалузевий комплекс (МГК)	Територіальний МГК виникає і розвивається як усередині окремо взятої галузі, так і на контактах різних його галузей регіону, що вивчається. Всі вони зв'язують групи галузей в блоки, що виконують суспільну народно-господарську функцію	Видобувна промисловість, оброблювальна промисловість, важка промисловість, легка промисловість і так далі
Територіальний	Територіальний ПЕК —	Кансько-Ачинський територіальний ПЕК

паливно-енергетичний комплекс (ПЕК)	виробництво і розподіл енергії у всіх видах і формах, засноване на використанні сукупності різних видів палива і енергії (продукція нафтовидобувної, газової, вугільної, торф'яної і сланцевої промисловості, електроенергія атомних і гідроелектростанцій, а також місцеві види палива)	Донецького, Львівсько-Волинського та Придніпровського басейнів.
Територіальний агро-промисловий комплекс (АПК)	АПК — сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом, переробкою і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції і що розвивається як єдине ціле господарство	АПК України, АПК конкретного адміністративного району і т. д.
Територіальний машинобудівний комплекс (ТМК)	ТМК — комплекс галузей промисловості, що виготовляє знаряддя праці для народного господарства, транспортні засоби, а також предмети вжитку і оборонну продукцію	<p>- Гомельський територіальний машинобудівний комплекс</p> <p>- В Україні більшість продукції виробляється на підприємствах військово-промислового комплексу. Серед центрів виділяються Київ, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, Харків, Сімферополь.</p> <p>- Важке машинобудування України включає виробництво металургійного, гірничого, підійомно-транспортного обладнання, енергетичних блоків (парових казанів, атомних реакторів, турбін, генераторів), а також іншої металомісткої та великогабаритної продукції.</p> <p>- Сільськогосподарське машинобудування — це передусім тракторний та моторобудівний заводи у Харкові, завод тракторних сівалок у Кіровограді, бурякозбиральних комбайнів завод у Дніпропетровську тощо. Сільськогосподарське машинобудування тяжіє до місць споживання готової продукції. Обладнання для харчової промисловості виробляється у Києві, Львові та Ужгороді.</p> <p>- Машини та обладнання для хімічної промисловості виробляються у Сумах, Полтаві, Сніжному.</p> <p>- Металорізальні верстати виробляються у Харкові, Дніпропетровську, Краматорську, важкі вантажівки — у Кременчуці, приладобудування розташоване у Харкові, Сумах, Дніпропетровську, Кіровограді, Запоріжжі.</p> <p>- Західний регіон - переважає працемістке й неметаломістке виробництво: добре розвинуті верстатобудування, автобудування, виробництво різних приладів, електро- та радіоапаратури, засобів автоматизації, технологічного обладнання.</p> <p>- Центри верстатобудування: Київ, Житомир, Львів. Південний регіон. Спеціалізується на суднобудуванні, судноремонті, виробництві сільськогосподарських машин, верстатів, будівельно-шляхового й підійомно-транспортного обладнання, машин для легкої та харчової промисловості. Морське й річкове суднобудування (Миколаїв, Херсон, Керч), судноремонт (Одеса, Іллічівськ, Херсон,</p>

		Севастополь). Машинобудівний комплекс України містить значний науково-виробничий потенціал, тут зосереджена третина промислово-виробничих фондів і майже половина промислово-виробничого потенціалу країни.
Територіальний науковий комплекс (ТНК)	ТНК здійснює всі види робіт по здобуттю, поширенню і зберіганню наукових знань	Технопарки, утворені на базі наукових інститутів: “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка і сенсорна техніка”, “Інститут електрозварювання ім. Е. Патона” (м. Київ), “Інститут монокристалів” (м. Харків), “Вуглемаш”(м. Донецьк), “Інститут технічної теплофізики”, “Інтелектуальні інформаційні технології”, “Укрінфотех”, до складу якого входить “Укртелеком”. Науковий парк “Київська політехніка”, створений на основі Національного технічного університету “КПІ”. На його основі планується створити філіали за напрямками: нові машини і матеріали (у Харкові); збільшення транзитного потенціалу (в Одесі); нові продукти харчування і біотехнології (у Києві) та оптимізація природокористування та екологія (у Донецьку).
Територіальний інфраструктурний комплекс (ТІК)	ТІК надає всілякі види послуг для виробництва та населення	Територіальний інфраструктурний комплекс м. Київ, і т. д.
Природно-територіальний комплекс (ПТК) (ландшафт).	ПТК формуються в результаті тривалої взаємодії на певних територіях таких природних компонентів, як геологічна основа і гірські породи, рельєф, клімат, води, ґрунти, мікроорганізми, рослинність і тваринний світ Компоненти природи на тій чи іншій території перебувають у складних взаємозв'язках і взаємодії. Внаслідок такого тісного поєднання природних компонентів виникають природні комплекси.	Дністровсько-Дніпровський (у межах частин Подільської і Придніпровської височин, що знаходяться на Українському щиті), Лівобережно-Дніпровський (на Придніпровській низовині) та Середньоруський (відповідає схилам однойменної височини). Природними водними комплексами є Чорне і Азовське моря.
Економіко-географічний комплекс (ЕГК)	Такі райони являють собою великі за площею, населенням та господарським потенціалом соціально-економічні комплекси, які формуються у межах кількох суміжних адміністративних областей.	Столичний (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.), Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.), Донецький (Донецька, Луганська обл.), Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська обл.), Центральний (Кіровоградська, Черкаська обл.), Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.), Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.), Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.), Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., Автономна Республіка

		Крим).
Еколого-економічний комплекс (система) ЕЕК	Для окремого регіону або промислового комплексу ЕЕС – це обмежена певною територією частина техносфери, в якій природні, соціальні і виробничі структури і процеси зв'язані взаємопідтримуючими потоками речовини, енергії і інформації	Південний Буг. Полісся.
Територіальний соціально-економічний комплекс (система) (ТСЕК)	ТСЕК- взаємозв'язане поєднання елементів природного, виробничого, демографічного, соціального і інституційного характеру, що цілеспрямовано функціонують на певній території. ТЕС - економічно і соціально ефективні поєднання елементів суспільства, включені в регіональні процеси суспільного відтворення, що розвиваються на певній території як ланки географічного розділення і інтеграції праці. ТЕС – це динамічні відкриті багаторівневі системи Вони знаходяться в постійному русі – функціонуванні і розвитку.	Система розселення адміністративного району, внутрішньо обласний (окружний) господарський комплекс, локальний агропромисловий комплекс (завод плюс його компактна сировинна зона).

Зведено автором

Зрештою була сформульована концепція територіально-виробничого комплексу, як форми територіальної організації виробництва. У 1970-і рр. в СРСР з'явилися такі організаційні форми взаємодії виробничих підприємств, як виробничі і науково-виробничі об'єднання міжгалузеві науково-технологічні комплекси. Таким чином, виходячи з положень класичної мікроекономічної теорії метою підприємств, що формують виробничий комплекс, є інтеграція

Природно, що формування виробничих комплексів підпорядковується певним законам і вимагає обґрунтування їх створення і функціонування в рамках регіонального промислового комплексу.

В даний час використання і охорона природних ресурсів істотно залежить від діяльності вельми великої кількості різних господарських природно-ресурсних комплексів, що функціонують на території різних регіонів України, які характеризуються своїми істотними особливостями. Руденко В. дає наступне визначення ПРК– це природно-ресурсний потенціал певної цілісної території. Та пропонує наступні ієрархічні рівні:

- Елементарний ПРК – характеризується об'єднанням природних ресурсів;
- Мікрорайонний ПРК – комплекс декількох високоефективних елементарних ПРК;
- ПРК – низового ресурсного району;
- ПРК обласного регіону території – поєднання більшості природних умов і ресурсів;
- ПРК на певній цілісній території – регіональний;
- ПРК країни.

Враховуючи що природно-ресурсний комплекс забезпечує життєдіяльність всіх галузей національного господарства і багато в чому визначає формування основних фінансово-економічних показників країни. Саме тому при розробці довгострокової стратегії розвитку ключове місце відводиться природно-ресурсним комплексам.

Необхідно зазначити, що ПРК має характерні особливості.

1. Його продукція – це в основній своїй масі універсальні ресурси, які практично завжди мають попит на ринках збуту.

2. Ці продукти володіють обмеженим набором споживчих властивостей, достатньо однорідні за якістю.

Отже подальший аналіз теоретичних і методологічних засад тлумачення категорії «природно-ресурсний комплекс» необхідно виконувати із врахуванням таких характерних особливостей, які притаманні саме йому.

Ефективне управління ПРК неможливе без оцінки окремих видів природних ресурсів і природно-ресурсного потенціалу в цілому як складової частини національного багатства країни.

Необхідно зазначити, що природно-ресурсний потенціал відображає відносини, які склалися в процесі відтворення і використання явищ і тіл природи - між довкіллям і виробничою сферою. А також

природно-ресурсний потенціал є одним з основних чинників суспільного виробництва і багато в чому визначає економічний і соціальний розвиток регіону, комплексу. З позиції системного підходу природно-ресурсний потенціал представляє собою реалізацію однією з основних закономірностей взаємодії частини і цілого системи, закономірність цілісності (властивість емерджентності). Структура природно-ресурсного потенціалу комплексу представлено в табл.2.

Таблиця 2.
Структура природно-ресурсного потенціалу

СТРУКТУРА	СКЛАДОВА
За територіальною ознакою	різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів
За компонентною ознакою	територія, природні умови та ресурси, населення, промисловість, сільське господарство, сфера послуг, інфраструктура.
Організаційна	можливості відтворення і ефективної експлуатації природних ресурсів
Функціональна	відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій і певних господарських комплексів.

Аналіз вищезазначених аспектів і властивостей ПРК виявив необхідність удосконалення категоріального апарату і дозволили сформулювати наступне авторське трактування даної дефініції.

Природно-ресурсний комплекс - базується на географічних межах земельних ділянок і враховує ефект багатоваріантності економічного використання окремої земельної ділянки в залежності від поелементного складу природних ресурсів на цій ділянці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі Розглянутий підхід до розширення вмісту економічного поняття «природно-ресурсний комплекс» і рівнів його інтеграції створює вихідні передумови для розвитку теорії управління сталим розвитком регіону і розробки базових положень підвищення ефективності економіки природокористування.

Керуючись усім вищевикладеним, подальший аналіз теоретичних і методологічних засад тлумачення категорії «природно-ресурсний комплекс» необхідно виконувати із врахуванням таких характерних його особливостей: розгляд природно-ресурсного комплексу як багатоцільової системи, що має неоднорідні зовнішні та внутрішні зв'язки; уявлення природно-ресурсного комплексу як соціальної системи із врахуванням природних та психологічних (пов'язаних із інтересами людей) факторів; розгляд природно-ресурсного комплексу як динамічної системи: за умов підтримки економічної рівноваги (балансу ресурсів).

Література.

1. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования [Текст] / Н. Н. Колосовский. – М. : Мысль , 1969. – 335 с.
2. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України / В.П.Руденко — К.: Либідь, 1994.— 150с.
- 3.Бабина Е. Н. Экономические аспекты рационального природопользования в структуре комплексного управления экологической сферой / Е. Н. Бабина // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 23 (80). – С. 56–67.
- 4.Челноков И.В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И.В. Челноков, Б.И. Герасимов, В.В. Быковский. Под науч. ред. д-ра эк. наук, проф. Б.И. Герасимова. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2002. — 112с.

References.

1. Kolosovskyy, N.N. (1969), *Teoriya ekonomicheskogo rayonyrovaniya* [The Economic Theory zoning], Misl, Moscow, Russia.
2. Rudenko, V.P.(1994), *Prirodno-resursnii potencial Ukraini*. [Natural-resource potensial of Ukraine], Lybid, Kyiv, Ukraine.
3. Babyna, E.N. (2008), “Economic aspects of environmental management in the structure of the integrated management the environmental sphere”, *Regionalnaja ekonomika: teoriya i praktika*, vol. 23 (80), pp. 56-67.
4. Chelnokov, I.V. Gerasimov, B.I. and Bykovskii, V.V. (2002), *Regionalnaja ekonomika: organizacionno-ekonomicheskii mehanism upravlenija resursami rasvitija regiona* [Regional economy: Organizationally-economic mehanism upravlenija resursami rasvitija regiona], Isdatelstvo Tambovskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta, Tambov, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2015 р.